

ÜKS LUULETAJA JA TEMA MUUTUMISED

Mari Vallisoo. Mälestusi maailmast 1966–2013. Tartu: Ilmamaa, 2015. 623 lk.

Luulekogu „Mälestusi maailmast” avaldamine oli väga õige tegu. Ühtlasi on Mari Vallisoo raamat kurb märk sellest, et ta enam ei tegutse ega kirjuta. Raamatut on tillukese mööndusega võimalik nimetada Vallisoo kogutud luuletuste väljaandeks ning see pakub uurijatele mõtlemissainet, aga soovitan seda lugemiseks teistelegi, sest Vallisoo on aastakümnete jooksul kirjutanud üllatavalt palju häid luuletusi. Päris kõik ei pruugi vapustada ja vastuvõtuvõimel on piirid, aga elamus võib tabada peaaegu igal hetkel.

Koondkogude arvustused keskenduvad üksikutele mõjuvatele luuletustele harva, tavaliselt tegeletakse kas raamatu koostamis- ja avaldamisprintsipidega või siis püütakse kirjeldada luuletaja loomingut tervikuna. „Mälestusi maailmast” on varustatud mitme saatetekstiga, siin on ka Tiia Toometi retseptsiooniloolise kallakuga ülevaade Vallisoo loomingust. Toomet kirjutab isikliku tooniga, sisukalt ja tasakaalukalt ning mul ei teki tahtmist temaga vaielda, kuid ometi pean alljärgnevalt aru luule üle. Vahest siis öeldut täiendades või teistsugust vaatenurka pakkudes.

Sissejuhatav jutt kogu koostamisest ja väljaandmisest tuleb lühike, urgitsamiseks pole põhjust, raamat on traditsiooniliselt ning hästi tehtud. Trükiviga kunstnik Lagle Israeli nimes, mis on tiitli pöördel, pole iseloomulik järgnevatele lehekülgedele. Tuuli Vallisoo ja Ann Kilk on tekstid ritta seadnud mõistlikul

viisil, säilitatud on luuletaja eluajal ilmunud kogude sisu ning teistesse tsükletesse on lisatud luuletusi perioodikast, käsikirjadest ja lõpuks ka postuumsest kogust „Viimäne vihim” (2013). Koostajate kommentaarist selgub, et mõni luuletus on ikkagi välja jäänud ja vist põhjendatult. Käsikirju küll tundmata oletan, et näiteks lasteetendustele kirjutatud salmid poleks ülejäänud luuletustega hästi haakunud.

Ann Kilk on vanema õe silmade läbi kirjutanud Mari Vallisoo elust ja sellest on saanud raamatu järelsõna. Arvata-vasti kasutatakse seda tulevikus sageli, sest luuletaja elust saab siit teada rohkem kui mujalt. Seni on Vallisoo olnud kirjanduskäsitlustes suhteliselt vähese biograafiaga luuletaja, tavaliselt teda inimesed tänaval ära ei tundnud. Olgu tõenduseks seegi, et ma elasin Annelinas Vallisooa samas majas, kuid sain sellest teada alles siis, kui olin ise mujale kolinud. Tõsi, biograafia puudumistki on hakatud Vallisoo loomingu osaks tõlgendama: luuletajat polnud näha ega kuulda, kõneles looming. Autori varjulolekut on pidanud vajalikuks rõhutada mitmed varasemad Vallisoo tõlgendajad, sellega alustab oma saateesseed ka Toomet (lk 10).

Inimene tuleb selles raamatus varjust natuke välja. Seni ajakirjandusse ja käsikirjadesse jäänud tekstid ilmuvad nähtavale ja nende hulgast leiab avastamisväärsed. Mina ei teadnud näiteks seda, et Eino Tambergi laul „Kõik saame murelipuudeks” on kirjutatud Mari Vallisoo sõnadele. Möödunud sajandil laulis selle tuntuks Heli Lääts ja sel sajandil on selle meelde tuletanud Kerli

Kõiv. Tõenäoliselt on see laulutekstiks saanud luuletus, mis võitis 1969. aasta koolinoorte kirjandusvõistluse, Vallisoo tekstidest kõige rohkem publikuga kohtunud, kuigi esimene kogu, kus see ilmub, on „Mälestusi maailmast”.

Kas varjus olnud tekstid toovad nähtavale midagi sellist, mille mõjul peaks Vallisoo luule seniseid käsitlusi muutama? Mõnevõrra peab värskendama arusaamist luuletaja loominguga algusjärgust, kuid hiljem kirjutatud tekstid näivad ikka pakkuvat loogilist laiendust sellele, mis raamatutest ja tõlgendustest tuttav. Hilisemaski osas on luuletusi, mis on tuntud autori otsustest hoolimata – või on otsused tehtud tuntuse kiuste. Nii ei pannudki Vallisoo ise ühessegi oma kogusse luuletust „Tarkust armastanud, aga liiga”, kuigi see võitis 1995. aastal Juhan Liivi luuleauhinna.

Loomingu varases osas tuleb välja ühendusjoon 1960. aastate eesti luulega, siin on noorustuhinat ja rõõmsalt veerevat värssi. Kuigi sõnastuse kergust on ka hiljem, ei tunne esimestest luuletustest naljalt ära neid kvaliteete, mida on peetud vallisoolikeks. Luuletaja on oma vähestes ja lühikestes intervjuudes rõhutanud eriti rahvaluule suurt mõju oma loomingule või ka „Vanema Edda” tõlke olulisust. Ta on maininud endale olulisi kirjanikke, kuid koos tõrksate kommentaaridega: „Eesti luulest olen üht-teist õppinud küll. Et kuidas ei pea. Või kuidas peab, aga mitte mina.”¹ Kuid kui nende rõhuasetuste ja nüansside kõrvale lugeda Vallisoo 1960. aastate luuletusi, siis sellist arvamust küll ei teki, nagu oleks tüdruk kuulunud regulaale ja hakanud nende mõjul kirjutama. Luuletustes on näha seda, kuidas kirjanduskallakuga klassis õppiv inimene innustub lugemisvarast ning võtab sealt ilmselt tahtmatult, kuid osavalt

kujundeid, rütme ja riime taaskasutusse. Aga kõik pole siiski ajastu- või traditsioonipärane. Vabavärssi kasutab ta oma aja kohta vähe, lõppriimist armastab ta kinni hoida ja kontakt loodusega on talle tähtis. Tekstid lähevad varsti huvitavamaks ja kujundid hämaramaks ning hakkab paistma selline luule, millest tuntakse alates esimesest luulekogust „Kallid koerad” (1979). Võiks isegi öelda, et iseseisvumine algab luuletusega „Kõik saame murelipuudeks”, see on ka poetilises mõttes tähelepanuväärsem kui need, mis koondkogu alguses.

Alustava luuletaja esimesi samme ei näidata raamatus pikalt. Kuigi järgnevad 11 osa on tuttavamad, siis ega sellepärast kriitiku ja kirjandusloolase huvi nende vastu raage – suurt luuleraamatut järjest lugedes tekib sageli uutmoodi arusaamine tervikust. Minu jaoks hakkas paistma paar võimalust, kuidas Vallisoo luule muutumisi aja jooksul võiks kirjeldada. Seejuures ei teki suurt vastuolu seniste käsitlustega kas või juba sellepärast, et üldistavaid käsitlusi on vähe, valdavalt on tõlgendused tekkinud arvustuse vormis, need keskenduvad tüüpiliselt ühe raamatu olemuslikele tunnustele ja markeerivad erinevusi kogude vahel mõne lausega. Olemuslike tunnuste otsimist on soodustanud ka Vallisoo looming, jäädes truuks oma püsimoitiividele, poetikale ja põhihoiakule. Kui hoiak on üks, siis tajutakse tekstegi ühtse kogumina. Eesti kirjanduses on üks luuletaja Mari Vallisoo, samal ajal kui võib rääkida kahest Marie Underist või paremal juhul isegi kahest Hando Runnelist. Need nimed tõin siin välja teadlikult, neilgi on ühe ja ainsa Vallisooa pistmist.

Kaks kirjeldusvõimalust, mis hakkasid koondkogu lugedes paistma mõttekad, täiendavad teineteist ja langevad kokku selle poolest, et minu arvates toimuvad olulised muutused nii või teisiti 1980. ja 1990. aastate vahetusel. Neid võib kõigepealt näha viiendas kogus

¹ Mari Vallisoo / Jüri Talvet, Kõnelen sinuga sügisekuul. – Looming 2000, nr 11, lk 1703.

„Sünnisõnad ja surmasõnumid” (1991). See on ainuke Vallisoo raamat, mis on saanud Eesti Kirjanike Liidu luulepreemia (ehk siis praeguse Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali luulepreemia). Arvustajad olid sõbralikud, kuid seda pole siiski peetud Vallisoo kõige tähenduslikumaks raamatuks. On ka arusaadav, miks – tema luulekogud on tavaliselt terviklikult komponeeritud, „Sünnisõnades ja surmasõnumites” on vanemad ja uuemad tekstid vaheldumisi ja terviklikkust vähem. Vallisoole eriti omane laad tuleb välja aga varem, kuigi mitte veel esikkogule eelnenud „eelõitsengus”. Neli esimest luulekogu moodustavad tuuma, mida analüüsid kujundavad arvustajad välja Vallisoost rääkimise viisid. Kõige sagedamini on tõstetud esile kolmandat luulekogu „Rändlinnud kõrvaltoas” (1983), mis avaldas mullegi õrnas eas tugevat ja kestvart mõju. Vallisooga seoses räägitakse ballaadilisusest, folkloorisusest, müüdilisusest, argise ja üleloomuliku sidumisest, ajahüpetest ja aja peatamisest, vihjelisusest, salapärasest. Neid kirjeldusi varieerides ja kombineerides tekib suhteliselt ühtne arusaamine „ühest” Vallisoost – arusaamine, mis sobib eriti hästi tema 1980. aastate algupoole tekstide seletamiseks, aga ühtki aspekti ei pea kõrvale jätma ka hiljem.

Tahan välja tuua kolm tähelepanekut, mis on samuti kollektiivse tõlgenduse ilmingud, kuid sõnastatud mõnes käsitluses konkreetsemalt. Esiteks – Hando Runnel on Vallisoo teise kogu „Kõnelen sinuga kevadekuul” (1980) arvustust alustanud tähelepanekuga, et see luule on „kergejalgne” ka rasketest asjadest rääkimisel.² Arvustuse pealkirja esimese poole laenab ta Vallisoo värsireast „tule ma suudlen sind jooksu pealt” („Rutuga”, raamatus „Mälestusi

² H. Runnel, Jooksu pealt suudeldud ehk Mari Vallisoo tundekool. – Looming 1980, nr 8, lk 1194.

maailmast”, lk 118) ja see kujund on ka hiljem teda saatnud – „Jooksu pealt suudeldud” on ühtlasi Runneli artikli- ja esseekogu pealkiri. Teiseks – Hasso Krull on „Sünnisõnade ja surmasõnumite” arvustuses rääkinud pikemalt Vallisoo teisest ja kolmandast kogust ning leidnud, et tema luule omapäraks on „kõneliste intonatsioonide, kõneliste rütmide sisetoomine muidu küllalt reeglipärasesse luulelisse väljendusse, ja isemoodi kõniga postsümbolistlik estetism”.³ Kolmandaks – oma lühiartiklis, mis rääkis Vallisoo luuletuste pealkirjadest, aga veidi luuletustestki, olen ise välja pakunud, et tõlgendusliku karkassi saaks moodustada neljast korduvast pealkirjast: „Kodus”, „Võoras”, „Sugulased” ja „Lugu”.⁴ Kui seda mõtet lihtsustatult kokku võtta, siis arhetüüpne Vallisoo luuletus toimub majas, kodus ruumis, kus sugulased istuvad ümber laua, sinna ruumi on tunginud sisse keegi võoras ja sellest jutustatakse lugu. Vallisoo „kodu” on väga kodune (eriti siinpoolne) ja „võoras” eriti võoras (eriti sealpoolne), kuid sellest ei teki teravaid konflikte – kodusus ja võoras sulavad kõhedaks-tegevalt kokku. Selle kirjeldusega peaks sobima ka Mudlumi mõtisklus uksekujundi tähtsuse üle Vallisoo luules: „Seal taga on võorad ja omad, kaotsis ja leitud ajad, inimesed ja maailmad.”⁵ Jah, nad pole mitte ainult seal taga, vaid nad tulevad ka sisse, uksest ja mujaltki.

Minu tookordne tekst käsitles peamiselt luules kujutatud ruume. Pikemalt võiks rääkida Tartu ja Kodavere maastike poetiseerimisest, samuti sellest, kuidas ruumikujutus mängib kokku ajaga. Runneli ja Krulli väljatoodud tekstikohad pööravad tähelepanu keele kasuta-

³ H. Krull, Muusikat ja kirjatähti. – Looming 1991, nr 12, lk 1705.

⁴ M. Velsker, Mari Vallisoo. Pealkiri. – Looming 2000, nr 11, lk 1699.

⁵ Mudlum, Aegade Emand. – <http://mudlum.blogspot.com/2015/10/aegade-emand.html> (4. II 2016).

misele värsis, mis on luule olemuslikum külg. Neid käsitlusi kõrvuti asetades võiks väita, et Vallisoo luule paistab erinevatel tasanditel silma kokkusulatava jõuga. Kergus käib kokku raskusega, kõne meetrumiga, oma vööraga, ajalik ajatuga, ballaadilisus lüürlisusega, traditsioon individuaalsusega. Nendest ühendustest tekib erilaadne tervik, mida teistel kirjanikel samal kujul pole – Vallisoo pole kirjanik, kes triiviks traditsioonilise, kindlavormilise ja lüroepilise hoovusega niisama kaasa, ta ühendab maailmu ning poetilisi koode.

Kui kõik see, mis sai üldistavat öeldud, peaks kehtima eriti Vallisoo esimeste kogude kohta, siis milles seisneb muutus? Üks võimalus selle iseloomustamiseks tuleb välja Toometi esseest, mina omalt poolt rõhutan siin mõnda tunnust ja räägin eristuvatest perioodidest. Vallisoo loomingu kolmas järk pärast eelöitsengut ja „maailmu ühendavat” luuleperioodi tuleb ilmsiks keelevahetuse kaudu, mõnevõrra on muutusi ka mujal. Vallisoo hakkab alates „Sünnisõnadest ja surmasõnumitest” avaldama eestikeelse luule kõrval kodaverekeelset loomingut, see pääseb valitsema raamatutes „Ussisõnad” (2001) ja „Viimäne vihim”. Kodavere murraku kirjanduses kasutajana on varasemast teada Juhan Liiv ja Anna Haava, kuid Vallisoo kujuneb selle keelekuju kõige silmapaistvaks pruukijaks värsivormis. Ja ilmselt kõige silmapaistvaks ta jääbki. Koos keelelise muutusega saab senisest tavalisemaks tekstimina kõnelemine külanaise positsioonilt ning võrreldes 1980. aastatega kujutatakse rohkem Kodavere kandi ümbrust ning on kuulda Peipsi kohinat.

Neljas järk tuleb esile viimases autori eluajal ilmunud uudiskogus „Koidutäht koolivihikus” (2011), selle kohta ütleb Toomet järgmist: „„Koidutäht” tutvustab üht natuke uutmoodi Vallisood, kes uurib universumi seaduspära, seikleb „kosmose-kärgedes” ja imetleb, „kui

ilus / on maailma ehitusklots”” (lk 24). Maailma kosmiline kokkukuulumine on Vallisood küllap alati huvitanud, kuid kui varem oli sölmküsimuseks müütilise maailmakorralduse kokkukuulumine igapäevasega, siis nüüd kohtub igapäevanus ennemini teaduse ja haridusega. Toomet märkab vemmalvärsilikkuse sagenemist ja hindab „Koidutähte koolivihikus” ootamatult värskeks. Mina pole saanud sellega nii head kontakti kui Vallisoo teiste kogudega, kuid Toometi tõdemused muutuste kohta peavad mõistagi paika.

Muutused on ilmsed, kuid ehk võiks loomingut periodiseerida ka kuidagi teistmoodi. Mingit selget vahetust ju ei toimu, pole näiteks nii, et Kodavere-luulet asendaks täielikult teadusluule. Teisest küljest ei ole hästi võimalik luulekogu „Koidutäht koolivihikus” pöördelisust hinnata, sest kõik jäi ju õige varsti pooleli. Liiati on näha, et Vallisoo komponeeris iseseisvate tervikutena sarju ja kogusid, aga iga luulekogu eraldi perioodina kirjeldada ei ole põhjust. Näiteks ei pea rääkima Raheli-perioodist, kuid luulekogus „Ainsuse olevik” (2000) võib Rahelit koguni pidada raamatu peategelaseks. Rahel on pärit piiblist (uemas tõlkes Raahel) ja kindlasti pidi Vallisoole meelde tulema ka Under. Vallisoo luuletust „Öö tule” on võimalik lugeda Underi ballaadi „Tuudaimimarjad” kommentaarina – ma küll ei tea, kas autor ise seda nii kavatses või mitte.

Muutuste iseloomustamisel võiks otse aluseks alternatiivseid tunnusjooni. Näiteks on alati olemas olnud Vallisoo tekstide suhe teiste tekstidega, kuid esitsa suhteliselt varjatult. Varasemates luulekogudes esinevad peamiselt folkloorsed motiivid ning mõnel üksikul vallatumal hetkel ka laulusõnadena levinud luuletuste parafrasid. Näiteks: „Üks kark meil seisab nurgas, / just kambriukse ees” (lk 87) või: „Üks paigake on Riia mäel” (lk 88). Niisuguseid tekstimänge on tal ka hiljem.

Folkloor ja rahvalik laul on kollektiivsed nähtused, Vallisoo luule pakub niisiis märke kuulumisest mingisse traditsiooni, siin on keeruline rääkida isiklikust suhtest. Paroodilist kõla võib ju küll isiklikuks pidada, aga sel juhul jääb tõsiasjaks, et parafraseeritakse silmatorkavalt „väikseid” ja poolanonüümseid tekste. Kirjanike nimed, kelle tekste ta kasutab, on hakanud kollektiivses mälus tuhmuma, samamoodi nagu on kipunud unustama Vallisoo nime Tambergi laulu juures. Vallisoo ise ütleb vahele: „Kui rahvas mõnd laulu teab, siis sagedasti ta ei mäleta, kes selle teinud on. Ja mis tähtsust sel ongi.”⁶

Suubumine kollektiivsesse diskursusesse ei tähenda aga – nagu juba öeldud – passiivset kaasatriivimist. Individuaalsus on lausumises ning isiklikus suhtes ruumiga, mis täidetud asjade, inimeste ja ajaloo. Sünteesitud ristmõtjude tulemuseks Vallisoo 1980. aastate luules on minu meelest see, et lugeja läheb tekstisügavustesse kaasa ning tajub kõneldavat kui „päris” maailma. Kui on „Rändlinnud kõrvaltoas”, siis on tunne, et nad ongi kõrvaltoas. Ja kui on paigake Riia mäel, siis edasine tekst paneb uskuma, et ka Riia mägi on päriselt olemas.

Alates „Sünnisõnadest ja surmasõnumitest” hakkab Vallisoo rohkem avalikustama oma literatuurseid äratõukepunkte. Avalik suhe teiste tekstidega saaks olla suurvaimude kõrgelaubaline vestlus või poetesside tundeküllane dialoog, aga Vallisool pole olnud soodumust sellisteks ülikultuurseteks poosideks. Näiteks oli Shakespeare Vallisoo jaoks oluline autor ja temalt võetud moto suunab kirjutama inglise sonetti, aga tulemus ei ole kuidagimoodi „suur”, sonett saab vemmälvärsi jume („Kaks kallimat 1”, lk 314). Laias laastus võib öelda, et koos kirjanduslike allikate avalikusta-

misega saab Vallisoo luule kergejalgsusest sagedamini kergemeelsus. Ja miks ka mitte, igal juhul on see kõitvam kui mõne värsimeistri rutiinne raskemeelsus. Lõbusamates tekstides sügavustesse enam ei minda, liigutakse sõnade pinnal, rollimängulisus on selgem. Luuletused võivad olla huvitavad, sisaldada tõsiseid hetki ja olulisi mõtteid, aga „päris” maailma nii kergesti enam ei teki. Ei saa küll öelda, et 1990. aastate jooksul Vallisoo varasem luuleilm ära kaoks. Ka eksplitseeritud tekstisuhete puhul on erinevusi ning eraldi võiks mõelda nn suurtele tekstidele, näiteks „Kalevipoja” ja piibliga suhestus Vallisoo eriti sageli, ning tundub, et suurtele tekstidele (ja eriti mõnele piibiloole) viitamine soodustab „päris”-tunde jätkumist ning sügavustesse sukeldumist. Näiteks „Ainsuse olevikus” Raheli, Lea ja Saara kaudu kõneldavad lood ei taha värsitembutusteks painduda.

Kui uskuda sellist kirjeldusviisi, siis tuleks rääkida kolmest perioodist. Kõigepealt domineerib luule, mis tahab olla isikupärane, aga ühineb siiski kollektiivsete poeetiliste konventsioonidega. Teiseks – eneseküllasust ja nimetut kollektiivsust teadlikult ühendav luule esimestes kogudes, kordumatu vallisooliku poetika tekkimine. Kolmandaks – eneseküllasusest taanduv, suure keelte ja tekstide maailmas seiklev luule, mis jätkab ka seda, mida eelmises järgus võis pidada kordumatuks vallisoolikkuseks.

Olgu siis pealegi kolm või neli või rohkemgi perioodi. Kuidas aga jääb eespool esitatud väitega, et eesti luules on ainult üks Mari Vallisoo? Muutumised või perioodid seda ei tühista, minu arutluse mõte oli näidata, et Vallisoo säilitab poeetilise maailma terviklikkust ja muutub samal ajal. Palju jääb tööpoolest läbi aastakümnete alles. Ta hoiak on ikka üks, ta säilitab müügilise haarde, tal ei tule kunagi ühtki suurt vabavärsipuhangut (on vaid üksikuid rõhulisest värsisüsteemist vabamas suunas eema-

⁶ Mari Vallisoo / Jüri Talvet, *Kõnelen sinuga sügisekuul*, lk 1702.

le hiilivaid tekste), ta luuletab üha mademadest, tubadest ja riietest. Eriti ja alati luuletab ta inimestest ja paneb nende hääled oma tekstides kõnelema. See poeetikat kujundav dialoogilisus, mille ni Vallisoo 1980. aastatel jõudis, kestab edasi ka tekstidevahelises suhtluses saandivahetusel ja pärast seda. Jätkuvad ka värsivormilise suhtlemise käigus kirja pandud küsimärgid, mida märkas ja loendas omal ajal juba noorepoolne arvustaja Tiia Toomet (vt lk 16).

Õeldu kinnituseks või ka kahtluse alla panemiseks tahan lõpuks tsiteerida 1998. aastal kirjutatud luuletuse „Kord kõnelesin kaunis idamurdes” keskmist salmi (lk 416):

*Siis ütlesin ma üht-teist eesti keeli.
Nii nagu Otto Wilhelm – rõõm ja õnn.
Õrn ööbik tõttas, hõiskad õhtu eeli –
küll leidus mõistjaid – kus nad jäänud on?*

MART VELSKER